

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1973.2.01>

R. RISTLAAN

TEENINDUSE* OLEMUS JA KOHT SOTSIALISTLIKUS RAHVAMAJANDUSES

Elutarbelise teenuse olemus

Mõiste *elutarbeline teenus* tuleneb kahest poliitilise ökonomia kategooriast: *olustik* (быт) ja *teenus* (услуга), millest peamegi lähtuma tema olemuse selgitamisel.

Olustik on kehtivatest sotsiaal-majanduslikest suhetest tingitud inimeste igapäevase elu laad väljaspool nende vahetut tööalast ja ühiskondlik-poliitilist tegevust, mis iseloomustab nende materiaalse ja kultuurialaste vajaduste rahuldamise tingimusi, vahendeid ja viise.¹

Seega kuulub olustik ühiskondliku taastootmise seisukohalt tarbimissfääri, on tarbimislik kategooria ning säärasena sõltuv tootmisalastest kategooriatest nagu kõik teisedki vahetus-, jaotus- ja tarbimisalased kategooriad. Marxi järgi loob tootmine «tarbimise objekti, tarbimisviisi ja tarbimise ajendi».² See aga ei välista olustiku tagasimõju tootmisele, kuna see tagasimõju tuleneb tarbimise tagasimõjust tootmisele: «... ilma tarbimiseta ei ole tootmist, sest tootmisel poleks sel juhul eesmärki».³ Just tarbimistingimused ja tarbimisviisid määravad küllaltki olulises osas mitmeid tootmise, samuti inimeste ühiskondliku ja isikliku elu külgi. Engels rõhutab, et «selle viimase ajani ideoloogiliste lades- tuste poolt varjatud lihtsa fakti, et inimesed peavad kõigepealt sööma, jooma, peavarju saama ja riides käima, enne kui nad suudavad tegelda poliitikaga, teadusega, kunstiga, religiooniga jne.»⁴ avastamine Marxi poolt on inimühiskonna arengu ajaloo põhiolomuse suureks üldistuseks. Sellega on kindlaks määratud ka olustiku eriline tähtsus taastoot- mise süsteemis.

Muidugi jääb olustik ikka ja alati sõltuvaks tootmisest — see on tema olemuse mõist- mise põhiluseks. Olles sõltuv tootmissuhetest, on olustik üks ühiskonna klassiiseloому kandvatest kategooriatest ning muutub koos ühiskonna klassikoosseisu muutumisega.

* Eesti keeles ei ole teenindusalane terminoloogia lõplikult kindlaks kujunenud. Artiklis kasutatakse sünonüümselt termineid *olustik* ~ *elukond* ja *elukondlik teenus* ~ *elutarbeline teenus*. *Elutarbeline teenindamine* ja *teenindus* aga ei ole sünonüümid: esime- ne neist hõlmab elutarbeliste teenuste osutamist üldse, teine — kindlakujuulist süsteemi, rahvamajandusharu, mis on spetsialiseerunud elutarbeliste teenuste osutamisele. Lähemalt teenindusalase terminoloogia kohta vt. H. Jalasto, R. Ristlaan, Täpsustagem teenindusalast terminoloogiat. «Sirp ja Vasar» 17. märtsil 1972.

¹ Vt. Большая советская энциклопедия, 3-е изд., т. 4. М., 1971, lk. 183. Lähemalt olustiku kohta ka В. Г. С и н и ц ы н, Быт эпохи строительства коммунизма. 2-е изд. Челябинск, 1963.

² Из рукописного наследия К. Маркса. Rmt.: К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 12, lk. 718.

³ Sealsamas, lk. 717.

⁴ Vt. Friedrich Engels, Köne Karl Marxi haul. Rmt.: K. Marx ja Fr. Engels, Vali- tud teosed. II kd. Tallinn, 1960, lk. 138.

Sotsialistliku ühiskonna olustiku tüüpilised jooned on tingitud antagonistlike klasside puudumisest, ühiskonna sotsiaalse homogeensuse kõrgest astmest. Peamisteks neis on inimeste kõigi materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste üha täiuslikum rahuldamine, tarbimise vahetu sõltumine ühiskonnaliikmete endi tööst, ühiskondlikest tarbimisfondidest saadavate hüvede suur hulk ja nende võrdne jaotus ühiskonnaliikmete vahel jne.

Sotsialismile tüüpiliste joonte süvendamine kõigi ühiskonnaliikmete võrdsuse suunas mitte ainult tootmises ja ühiskondlik-poliitilises elus, vaid ka olustikus, on tähtsamaid ülesandeid kommunistliku ühiskonnakorra rajamisel. Olles aga tootmise suhtes sekundaarne, on olustikule omane teatud konservatiivsus, mis avaldub eelmistele ühiskondlik-majanduslikele formatsioonidele iseloomulike joonte säilimises sotsialistlikus olustikus. Eriti olulised on kaks sellist konservatiivset momenti, mis on tekkinud antagonistlike klassiühiskondade raames seoses ühiskondliku tööjaotuse süvenemisega ja mille likvideerimise esmajärgulisele tähtsusele on tähelepanu juhtinud kõik marksismi-leninismi klassikud. Nendeks on ebavõrdsus olustikus mehe ja naise ning maa- ja linnaelanike vahel. Nii kirjutas Engels: «Naise vabanemine saab võimalikuks alles siis, kui ta võib suures, ühiskondlikus mastaabis osa võtta tootmisest, ja kui kodutöö seob teda veel ainult tähtsusetul määral.»⁵ Lenin aga rõhutas, et «tõeline naise vabastamine, tõeline kommunism algab alles seal ja siis, kus ja millal algab massiline võitlus... selle koduse väikemajandamise vastu või õigemini — selle massiline ümberkujundamine sotsialistlikuks suurmajapidamiseks».⁶ Samuti väitis Lenin, et «rahvastiku tohtu enamiku — talurahva — elu-olu korraldamise küsimus on meie jaoks põhiline küsimus».⁷

Nende olustikuliste ebavõrdsuste vähendamist ja lõplikku likvideerimist kommunistliku ühiskonna rajamisel nõuab ka NLKP programm, kus on ette nähtud «linna ja maa vaheliste sotsiaal-majanduslike ja kultuuriliselukondlike erinevuste likvideerimine»⁸ ja «täielikult likvideerida naise ebavõrdse seisundi riismed igapäevases elus».⁹

See kõik eeldab erilise suunitluse olemasolu sotsialistlikus taastootmises, eeldab kõrvuti kogu ühiskondliku tootmise arendamisega ka spetsiifilist tegevust, mis on suunatud olustiku arendamisele. Seda suunitlust aitab ellu viia teenindamissfäär, s. o. nende rahvamajandusharude kompleks, kus töö kulutused on domineerivalt suunatud materiaalsete ja vaimsete hüvede isikliku tarbimise hõlbustamisele.

Teenindamissfääri kuulub ka elutarbeline teenindamine, mille kõige üldisemaks ülesandeks on sotsialistliku olustiku edasiarendamine elanikele elutarbeliste teenuste osutamise teel.

*

Elutarbelise teenindamise sotsiaal-majandusliku olemuse kindlaksmääramisel ja tema funktsioonide selgitamisel sotsialistlikus laiendatud taastootmises omab erilist tähtsust kategooria «teenus» sisu avamine. Kuni kõige viimase ajani puudus majandusteaduslikus kirjanduses ammendav vastus küsimusele: «Mis on teenus?» Enamik majandusteaduslike ja filosoofilisi sõnastikke ignoreerib seda mõistet ega esita teda märksõnana.¹⁰ Samal ajal aga kasutatavad majandusteaduslikus perioodikas paljud autorid kategooriat «teenus» erinevas tähenduses, tõlgendades erinevalt selle Marxi poolt esitatud kategooria sisu.

Seejuures on peamiseks probleemiks, millest lähtudes «teenuse» olemust erinevalt selgitatakse, teenust loova töö iseloom: kas see on tootlikku või mittetootlikku laadi. Selles

⁵ Fr. Engels, Perekonna, eraomandi ja riigi tekkimine. Tallinn, 1958, lk. 149.

⁶ V. I. Lenin, Suur algatus. Tööliste kangelaslikkusest tagalas. «Kommunistlike laupäevakute» puhul. Teosed, 29. kd., lk. 396.

⁷ V. I. Lenin, Kõne Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee IX koosseisu IV istungjärgul 31. oktoobril 1922. Teosed, 33. kd., lk. 357.

⁸ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn, 1964, lk. 202.

⁹ Sealsamas, lk. 211.

¹⁰ Nii näiteks puudub kategooria «услуга» niisugusteski teatmeteostes nagu «Большая советская энциклопедия» (2-е издание), «Политэкономический словарь» (M., 1964), «Философская энциклопедия» (M., 1960), «Экономическая энциклопедия промышленности и строительства» (M., 1965), samuti mitmetes teistes. Eesti keeles ei ole seda sõna üheski majandusteaduslikus sõnastikus.

küsimuses toimub nõukogude majandusteaduslikus kirjanduses juba pikemat aega elav diskussioon.¹¹

Probleemi lahendamisel on suur teoreetiline ja praktiline tähtsus nii kategooria «teenus» täielikuma avamise kui ka kogu sotsialismi poliitilise ökonomia kategooriate süsteemi määramise seisukohalt, samuti mitmete konkreetsete ülesannete, nagu näiteks rahvatulu suuruse ja jaotamise kindlaksmääramise seisukohalt. Selle küsimuse lahendamise olulist tähtsust eitamata on käesoleva autor seisukohal, et sõltumata lõpliku vastuse leidmisest sellele, on elutarbelise teenuse mõiste avamiseks küllaldane teenuste olemuse tähtsaimate joonte selgitamine nende esimeses lähenduses, võttes aluseks K. Marxi «Lisaväärtuse teooriad».

Avades kõnesolevas uurimuses teenuste iseloomu kapitalismi tingimustes, märkis K. Marx: «Tööd ostetakse kui teenust neil juhtumitel, kus raha vahetatakse otseselt sellise töö vastu, mis kapitali ei tooda, s. o. mittetootliku töö vastu. Sõna «teenus» ei tähenda siin üldiselt midagi muud kui erilist tarbimisväärtust, mida töö — nagu iga teinegi kaup — annab; töö eriline tarbimisväärtus on aga siin saanud «teenuse» spetsiifilise nimetuse sellepärast, et töö ei osuta teenuseid *asja*, vaid *tegevuse* näol.»¹²

Meile tundub täiesti vaieldamatuna, et kui esimene osa sellest väljendist puudutab konkreetset ajaloolist ühiskondlik-majanduslikku formatsiooni — kapitalismi, siis teine osa temast on üldisema tähendusega, seostumata konkreetsete ühiskondlik-majanduslike suhetega. Seepärast on ka üldised järeldused, mida paljud majandusteadlased on teinud Marxi mõtetest «teenuse» kohta, mis kontsentreeritult on esitatud eespool toodud tsitaadis, ja nimelt, et 1) teenus on loodud mittetootliku tööga, mis ei loo lisaväärtust, ja et 2) teenus loob tarbimisväärtust tegevuse näol, oma majanduslike nähtuste peegeldamise iseloomu poolest hoopis erinevad. Kui esimene neist

¹¹ Poleemika selles küsimuses algas nõukogude majandusteaduses 20-ndate aastate lõpul ja kestis vaheaegadega kuni 30-ndate aastate lõpuni, algas siis 50-ndate aastate keskel uuesti ja kestab tänini.

Seejuures on paljud autorid jõudnud diametraalselt erinevatele järeldustele. Nii käsitasiid 20.—30-ndail aastail teenust kui mittetootliku töö tulemust A. Petrov ja B. Vaisberg ning see nn. traditsiooniline kontseptsioon kajastub kõigis peamistes poliitilise ökonomia õpikutes. Tänapäeval jagavad seda A. Konovalov, J. Kronrod, A. Moskvin, D. Pravdin, M. Skaržinski, S. Zagladina, G. Tšetševa jt. Eesti NSV-s on teenust mittetootlikuks tööks pidanud S. Nõmmik ja H. Jalasto. (Vt. Teenindamissfääri üldteoreetilisi küsimusi. Kogumik: Ühiskondliku teenindamise võrgu arendamise küsimusi Eesti NSV-s. Tallinn, 1969.)

Üha enam aga suureneb nende hulk, kes eri aspektides jagavad S. Strumilini, A. Abolini jt. poolt 30-ndail aastail loodud kontseptsiooni, mille kohaselt teenus on tootliku töö tulemus. Märgime neist siinkohal näiteks E. Agababjani, N. Figurnovat, L. Gljazerit, E. Gromovit, V. Komarovi, V. Medvedjevit, P. Oldakut, J. Pevsnerit ja K. Valtuhhi. See kontseptsioon domineerib erinevates modifikatsioonides ka ajakirjas «Мировая экономика и международные отношения» 1968. aastast peale selles küsimuses toimivas diskussioonis.

Suureneb nendegi hulk, kes asuvad vahepealsetel seisukohtadel, leides teenuses nii tootliku kui ka mittetootliku töö elemente. (Vt. näit. Т. Семенова, Инфраструктура и сфера услуг. «Мировая экономика и международные отношения», 1971, № 3.) Sellega seoses on huvitav märkida mitmete uurijate katseid jaotada ühiskondlik töö kolme ossa — tootlik, mittetootlik ja pooltootlik —, tuginedes V. I. Lenini poolt 1897. aastal Tsaari-Venemaa rahvaloenduse andmete analüüsimisel kasutatud töötajate jaotusele. (Vt. В. П. Корчагин, Л. С. Сбытова, Сфера услуг и занятость населения. М., 1970.) On tehtud ka katseid liigitada tööd kolmeks erinevaks kategooriaks: vaimseks, füüsiliseks ja teenindavaks. (Vt. В. С. Семенов, Сфера обслуживания и ее работники. М., 1966.)

Selle vaidluse eri seisukohtade arvukus kajastus ilmekalt ka 1971. aasta detsembris Tallinnas toimunud üleliidulisel sümposiumil teemal «Teenustesfääri osa ühiskondliku produkti taastootmisel». (Vt. Материалы всесоюзного симпозиума. Роль сферы услуг в производстве общественного продукта (Таллин, 30/XI—3/XII 1971 г.). М., 1971.)

¹² К. Маркс, Теория прибавочной стоимости. Rmt.: К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 26, ч. I, lk. 413.

täiesti konkreetselt puudutab kapitalistlikku tootmisviisi, siis teine on üldise iseloomuga ja kehtiv kõigi ühiskondlik-majanduslike formsioonide kohta. Siit aga järeldub, et vaidluse selle üle, kas teenusel on sotsialismi tingimustes väärtus või mitte, võime oma käsitluses kõrvale jätta ning vaadelda teenust ainult kui kasulikku tegevust, kui tarbimisväärtust.

Rõhutades teenuse tegevuslikku iseloomu, tema tarbimisväärtuse avaldumist teda loova tegevuse enda kaudu, ei väitnud Marx ometi kunagi, et see tegevus ei või omada asjastatud kuju, ei väitnud, et teenuse näol osutatud tarbimisväärtus peab leidma tarbimist vahetult selle loomise momendil, nagu järeldavad mitmed nõukogude majandusteadlased.¹³ Otse vastupidi! Marxi «Lisaväärtuse teooriates» leiame korduvalt kinnitust selle kohta, et «teatud teenused, teiste sõnadega, *tarbimisväärtused*, mis kujutavad endast teatud tegevusliigi või töö tulemust, kehastuvad *kaupades*»,¹⁴ et nendel teenustel on «iseseisev, nii tootjast kui ka tarbijast eraldi eksisteeriv vorm; nad võivad järelikult säilida ajavahemikus tootmise ja tarbimise vahel ning võivad seega nimetatud ajavahemikus ringelda kui *müügikõlblikud kaubad*».¹⁵

Seega on ilmne, et Marx ei käsitanud teenust ühekülgselt kui ainult ja puht tegevust, vaid nägi temas spetsiifilist tegevust, mida iseloomustab tarbimisväärtuse kasulik toime. «Teene¹⁶ ei ole midagi muud,» kirjutas ta, «kui mõne tarbimisväärtuse — kas kauba või töö — kasulik toime.»¹⁷

Seetõttu võib täielikult nõustuda mitmete nõukogude majandusteadlastega, et esimeseks, kõige üldisemaks iseloomustavaks jooneks teenusel on temas avalduva konkreetse töö kasulik efekt.¹⁸ Ning seepärast võimegi teenuse sisu lahtimõtestamisel esimeses lähenduses piirduda tema olemuse peamise joonega, tema kasulikkusega vahetu tarbija suhtes, tema omadusega rahuldada inimeste vajadusi. Küsimus, kas teenusel on asjastatud kuju või mitte, on alles teisejärgulise tähtsusega. K. Marx kirjutas: «Teatud teenused, teiste sõnadega *tarbimisväärtused*, mis kujutavad endast teatud tegevusliigi või töö tulemust, kehastuvad *kaupades*, teistel teenustel seevastu pole konkreetseid tulemusi, mis eksisteeriksid neid teenuseid osutavast isikust *eraldi*».¹⁹

Teenus eraldub materiaalse ja mittemateriaalse tootmise produktidest teda loova töö erilise, kahese iseloomu tõttu: see töö omab ühteaegu nii otseselt loovat iseloomu kui ka võimet muutuda samal ajal ka ise produktiks, võtta ise tarbimisväärtuse vormi. Sealjuures ühineb inimtöö mõlemal juhul loodusainega, kui aga tootmise puhul see ühine toimub inimtöö asjastumise näol, siis teenuse loomisel esineb kõrvuti inimtöö asjastumisega ka materiaalsete substantside lahustumine elava inimtöö voolus, töö rikastumine loodusaine elementidega ja muutumine selle kaudu spetsiifiliseks tarbimisväärtuseks — teenuseks.

Ulalesitatud teenuse olemuse kontseptsioonist lähtudes tuleme järeldusele, et teenus on spetsiifiline tarbimisväärtus, mida iseloomustab tema kasulik toime mingite inimvajaduste vahetu rahuldamise näol.

¹³ Vt. näiteks Л. С. Глязер, Некоторые вопросы методологии планирования общественных фондов потребления. М., 1966, lk. 36; В. П. Корчагин, Л. С. Сбытова, Сфера услуг и занятость населения. М., 1970, lk. 17.

¹⁴ К. Маркс, Теории прибавочной стоимости. Rmt.: К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 26, ч. I, lk. 414.

¹⁵ Sealsamas, lk. 420.

¹⁶ *Teenuse asendamine teenega* K. Marxi «Kapitali» eestikeelses tõlkes on põhimõtteliselt väär ja seletub eestikeelse terminoloogia ebatäiuslikkusega neil aastail. (Vt. «Keel ja Kirjandus» 1967, nr. 1, lk. 41.)

¹⁷ К. Маркс, *Капитал*, I. kd. Tallinn, 1953, lk. 171.

¹⁸ Vt. näiteks Д. И. Правдин, Роль услуг в социалистическом расширенном воспроизводстве. Rmt.: Сфера обслуживания при социализме. М., 1968, lk. 35; Г. С. Петросян, Экономическая сущность услуг, их роль в воспроизводственном процессе и их научная классификация. Тезисы докладов симпозиума «Роль сферы услуг в воспроизводстве общественного продукта» (Таллин, 30/XI—3/XII 1971). М., 1971; ja teised.

¹⁹ К. Маркс, Теории прибавочной стоимости. Rmt.: К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 26, ч. I, lk. 414.

*

Elutarbelise teenuse olemuse mõistmiseks on metodoloogiline tähtsus erinevuste määramisel teenuste eri modifikatsioonide vahel, teenuste klassifitseerimisel. Käesoleval ajal puudub nõukogude majandusteaduses ühtne seisukoht teenuste klassifitseerimiselgi ning uurijad²⁰ liigendavad teenuseid väga erinevatest printsiipidest lähtudes, jõudes seetõttu ka erinevatele seisukohtadele.

Meie arvates peaks teenuste liigitamisel olema esmaseks aspektiks objekt, millele teenus on suunatud, kelle vajadusi ta rahuldab.

Rääkides teenusest kui spetsiifilisest tarbimisväärtusest, ei pidanud K. Marx silmas mitte ainult neid teenuseid, mida osutatakse elanikele, vaid ka materiaalsele tootmisele osutatavaid, mis kahtlemata moodustavad teenuste eri modifikatsiooni. Analoogiliselt osutatakse teenuseid ka mittetootmissfäärile (mille Marx oma «Lisaväärtuse teooriates» teatavasti abstraheris).

Oma toimelt olustikule on need teenused kahtlemata hoopis erinevad neist, mida osutatakse vahetult elanikele. Niisiis tuleks teenused jaotada kõigepealt kahte suurde gruppi:

- 1) teenused rahvamajandusele ja
- 2) teenused elanikele.

Kõik elanikele osutatavad teenused on mingil määral seotud olustikuga, mõjutavad seda. Seetõttu ongi kõige laiemas mõistes elutarbelised (s. t. olustikulised) teenused kõik elanikele osutatavad teenused. Sellisena käsitavadki neid mitmed autorid.²¹ Võimalusele kasutada mõistet «elutarbeline teenus» sellises laias tähenduses juhib tähelepanu ka H. Jalasto.²²

Oma suunitluse järgi võib elanikele osutatavad teenused liigitada vähemalt kahte suurde gruppi: 1) teenused, mis on suunatud materiaalsele hüvede tarbimise hõlbustamisele (olustiku materiaalsele küljele suunatud teenused), ja 2) teenused, mis hõlbustavad vaimsete rikkuste tarbimist (olustiku sotsiaal-kultuurilisele küljele ja inimeste endi vaimsete võimete arendamisele suunatud teenused). See liigitus on viimastel aastatel leidnud üha rohkem poolehoidjaid,²³ kusjuures olustiku materiaalsele küljele suunatud teenuste kompleksi käsitatakse elutarbelise teenuse teise, samuti ilmselt laiendatud tähendusena.²⁴ Viimasel ajal on eesti keeles selle teenuste-kogumi kohta hakanud levima termin «olmeteenused».

Elutarbelise teenuse olemuse õigeaks mõistmiseks aga ei ole selline teenuste liigitamine küllaldane. Ei ole ju kaugeltki kõik olustiku materiaalsele küljele suunatud teenused (s. t. olmeteenused) oma suunitluse iseloomult ühesugused. Ühelt poolt on olmeteenuste edasine liigitamine seotud teenuste funktsionaalsete erinevustega, mis on välja kujunenud ühiskondliku tööjaotuse käigus, teiselt poolt aga erinevustega olmeteenuste avaldumis-, tarbimis- ja hankimisvormides.

Nii saame olmeteenuseid klassifitseerida avaldumisvormi järgi: 1) materiaaleteks ehk tootmislikeks (avalduvad asjastatud kujul) ja 2) mittemateriaalseteks

²⁰ Näit. E. Agababjan, G. Petrosjan, D. Pravdin, S. Semjonov, S. Turetski ja A. Steiner.

²¹ Vt. näiteks З. Г. Белова, К вопросу об определении понятия бытового обслуживания населения. Сб. трудов: Вопросы экономики службы быта, № 7. М., 1966.

²² H. Jalasto, Teeninduse arendamise ja juhtimise teoreetilisi põhiküsimusi. Tallinn, 1967.

Tuleb märkida, et H. Jalasto ei tunnista terminoloogiliselt õigeaks mõistet *elutarbeline teenus*, vaid soovib seda asendada *teenindustööga* (vt. «Sirp ja Vasar» 31. juulil 1970), mis meie arvates on rakendatav ainult teeninduse kui süsteemi ulatuses loodud teenuste kohta ja seega on sisult kitsam kui kogu rahvamajanduse ulatuses loodud elutarbelise suunitlusega teenused. *Teenindustöö* tähendaks *teeninduses osutatud elutarbelist teenust*.

²³ Vt. näit. В. А. Кукк, Сфера обслуживания и народное благосостояние при социализме. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Киев, 1969.

²⁴ Vt. H. Jalasto, Teeninduse arendamise ja juhtimise teoreetilisi põhiküsimusi.

ehk mittetootmislikeks (ei omanda asjastatud kuju), tarbimisvormi järgi: 1) individuaalseteks (kasutatakse ühiskonnaliikmete individuaalsete vajaduste rahuldamiseks) ja 2) kollektiivseteks (kasutatakse kollektiivi vajaduste rahuldamiseks) ning hankimisvormi järgi: 1) tasulisteks (tasutakse ühiskonnaliikmete isiklikest sissetulekust) või 2) tasuta teenusteks (tasutakse ühiskondlikest tarbimisfondidest).

Liigitamisel teenuste funktsionaalsete iseärasuste järgi põrkame mõnevõrra suurematele raskustele, kuna teenuste suure mitmekesisuse tõttu võivad eri teenused sageli täita analoogilisi funktsioone (näit. elutarbelised teenused ja kaubanduslikud teenused täidavad sageli analoogilist, tarbimiseks sobivate kaupade realiseerimise funktsiooni). samuti võib üks teenus täita mitut erinevat funktsiooni (elutarbeline teenus täidab sageli ka kaubanduslikku funktsiooni). Ilmselt on see üheks põhjuseks, miks paljude majandusteadlaste töödes ei ole elutarbelise teenuse olemust ammendavalt selgitatud ega seda teenust klassifitseeritud eri liigina.

Meie arvates on elutarbelise teenuse eristamine teistest olmeteenustest täiesti võimalik, kui lisaks tema funktsioonide põhiiseärasuste määramisele kasutada eeltoodud klassifitseerimisprintsiipe. Funktsionaalselt võime elutarbelisel teenusel eristada kolm põhisuunda: 1) uute tarbimisväärtuste loomine elanike olustikuliste vajaduste rahuldamiseks (näit. individuaaltellimuse järgi valmistatud ülikond), 2) varem loodud tarbimisväärtuste taastamine (näit. jalatsite parandus) ja 3) inimese enda materiaal-olustikuline teenindamine (näit. juukselõikamine või soengutegemine). Kõiki neid funktsioone ühendab üks, ühiskondliku tööjaotuse ajaloolisest arengust tulenev joon: neid on täitnud tarbijad ise koduse iseteenindamise teel. Samuti on neil ühine joon ühiskondliku taastootmise protsessis: nad viiakse ellu juba varem loodud produkti kohaldamisega konkreetseks tarbimiseks.

Sellest tulenevalt omandab elutarbeline teenus sisuliselt funktsionaalse ühtsuse, mis vaadelduna koos tema tarbimis- ja hankimisvormiga muutub teda teistest olmeteenustest eristavaks iseärasuseks: kõik elutarbelised teenused on suunatud individuaalse tarbimise rahuldamisele ning neid hangitakse elanike poolt individuaaltellimuste korras isiklike sissetulekute eest, s. t. nad kuuluvad tasuliste teenuste hulka.²⁵

Lähtudes ülaloesitatud põhimõtetest olmeteenuste liigitamisel, tuleme järeldusele, et teistest olmeteenustest tuleb eristada elutarbelised teenused, milleks on sellised materiaalsed või mittemateriaalsed tarbimisväärtused, mis on suunatud elanike individuaalsete olustikuliste materiaalsete vajaduste rahuldamisele koduse iseteenindamise asendamise teel ja mida elanikud hangivad individuaaltellimuste korras tasu eest.

Elutarbeline teenindamine kui teenindamissfääri iseseisev haru

«Tarbeesemete hulgas on igal antud momendil kaupadena esinevate tarbeesemete kõrval ka teatav hulk tarbeesemeid teenuste näol. Tarbeesemete kogusumma on seega alati suurem sellest, kui ta oleks olnud ilma tarbimiskõlblike teenusteta.»²⁵ Seepärast peab ühiskond oma eksisteerimiseks tagama teenuste pideva loomise, teenuste laiendatud taastoot-

²⁵ Selle vastu astuvad välja mitmed autorid, tuginedes NLKP programmile, kus on märgitud, et kommunismi ehitamise käigus vajaduse järgi jaotamise printsiibile üle minnes tekib elanikel võimalus hankida mõningaid elutarbelisi teenuseid tasuta. See seisukoht ei tee olematuks kaasaegset tegelikkust, mil elutarbelised teenused sõltuvad kaubalis-rahalistest suhetest. Muutused kommunismi ehitamise käigus toimuvad teatavasti kogu kaubalis-rahaliste suhete süsteemis, mistõttu võib siis muutuda ka elutarbelise teenuse kui kategooria olemus üldse.

²⁶ К. Маркс, Теория прибавочной стоимости. Рмт.: К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 26, ч. I, lk. 151.

mise häireteta kulu, mis toimub ühiskondliku töö suhteliselt iseseisvaks eraldunud alajao-
luses — teenustesfääris.

Nõukogude majandusteaduses esineb kõige erinevamaid teenustesfääri määratlusi, kõige erinevamaid seisukohti tema piiride ja osa kohta rahvamajanduses.

Paljude autorite arvates langeb teenustesfäär kokku mittetootmissfääri ja temasse liigitatakse kõik need tegevusalad, kus ei looda materiaalseid produkti.²⁷ Samal ajal aga on mõned majandusteadlased seisukohal, et peaaegu kogu teenustesfäär kuulub tootmissfääri.²⁸ Mõlemal juhul «lahustatakse» teenustesfäär sisuliselt rahvamajanduse kahes koostisosas, tootmis- ja mittetootmissfääris.

On tehtud ka ettepanekuid jaotada rahvamajandus kolmeks võrdõiguslikuks sfääriks, nimelt tootmissfääriks, mittetootmissfääriks ja teenustesfääriks,²⁹ kusjuures rahvamajandust vaadeldakse sisuliselt kui tootmis- ja teenustesfääri ühtsust, jättes mittetootmissfääri ainult mõned pealisehituse osad, nagu administratiivaparaat jne.

Käesoleva uurimuse ülesandeks ei ole kindlaks määrata teenustesfääri täpseid piire, küll aga on meie arvates vaja selgelt rõhutada seda mitmete uurijate³⁰ poolt esitatud seisukohta, et teenustesfäär on ühiskondliku tootmise jaotuse seisukohalt sekundaarse iseloomuga ning et ta moodustub nii materiaalse tootmise kui ka mittetootmislikest harudest. Sellise tegevussfääri tekkimise ja eraldumise objektiivseks aluseks on teatud vajadus teenuste järele, mis omakorda sai tekkida ainult materiaalse ja mittemateriaalse tootmise baasil. Teenustesfääri ei saa seetõttu vaadelda kui integreeritud majanduslikku kompleksi, mis vastandub materiaalsele ja mittemateriaalsele tootmisele, vaid kui materiaalse ja mittemateriaalse tootmise lahutamatu ühtsust ühiskondliku töö selles osas, kus luuakse tarbimisväärtusi ühiskonnale kasuliku tegevuse vormis. Kuigi teenustesfäär on tootmis- ja mittetootmissfääri suhtes sekundaarne, ei tähenda see kaugeltki tema teisejärgulist kohta ühiskonna majanduselusel üldse. Vastupidi, lähtudes K. Marxi eespool esitatud mõttest, on ilmne, et oma tähtsusest tarbimisvahendite kompleksi loomisel, seega ka sotsialismi põhilise majandusseaduse realiseerimisel, asub ta materiaalse tootmisega võrdsel kohal.

Kõige üldisema hinnangu kohaselt on teenustesfäär see inimeste tegevussfäär, kus toimub tarbijatele kasuliku tegevuse osutamine. Nagu juba eespool näitasime, on teenused tarbitavad nii tootmislikult kui ka isiklikult. Oma sotsiaal-majanduslikult sisult on need tarbimisviisid erinevad ning seepärast on otstarbekas neid majanduspraktikas eraldada. Ühiskondliku tööjaotuse süvenemisel toimubki selline eraldumine: teenustesfäärist eraldub järk-järgult teenindamissfäär, mille ülesandeks on teenuste osutamine elanikele.

Koos kõigi tootlike jõudude arenguga suureneb pidevalt ka teenindamissfääri sotsiaal-majanduslik tähtsus. NLKP XXIV kongressile esitatud NLKP Keskkomitee aruandekõnes rõhutab L. Brežnev, et «teenindussfäär väärib kõige suuremat tähelepanu niihästi selle arendamise tarvilike vahendite eraldamise kui ka kaadri tugevdamise ning sel alal töötavate inimeste ühiskondliku prestiiži tõstmise seisukohalt».³¹

Nõukogude majandusteaduslikus kirjanduses on teenustesfääri pikka aega samastatud teenindamissfääri ja kasutades vastavaid sõnu sünonüümidena.³² Ilmselt on see ebaõige, kuna teenindamissfääri piirid on kitsamad. Alles viimasel ajal on teenindamissfääri hakatud

²⁷ Vt. näit. Д. И. Правдин, Заработная плата работников непроизводственной сферы. М., 1967.

²⁸ Vt. näit. В. А. Медведев, Общественное воспроизводство и сфера услуг. М., 1968.

²⁹ Vt. näit. В. В. Запольская, Сущность, специфические особенности развития непроизводственной сферы при социализме и осуществление ею основных функций в отношении общественного производства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Воронеж, 1970.

³⁰ Vt. näit. Э. М. Агабабян, Экономический анализ сферы услуг. М., 1968, lk. 62.

³¹ L. Brežnev, NLKP Keskkomitee aruanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXIV kongressile. Tallinn, 1971, lk. 65.

³² В. С. Семенов, Сфера обслуживания и ее работники, lk. 4.

käsitama kui ainult elanikele määratud teenuseid loovat.³³ Seda seisukohta on põhjendatud ka teoreetiliselt.³⁴

Iseenesest mõista on elutarbeline teenindamine teenindamissfääri selline lõik, kus elanikele osutatakse elutarbelisi teenuseid. Kuidas aga toimub elutarbelise teenindamise eraldumine kogu teenindamissfäärist, milline on tema majandusliku iseseisvuse aste, see selgub, kui vaatleme kogu ühiskondliku tööjaotuse ajaloolist arengut.

«Ühiskond sünnitab teatud üldised funktsioonid, millela ta ei saa toime tulla. Selleks määratud inimesed moodustavad uue tööjaotusharu *ühiskonnas endas*.»³⁵ Teenuste osutamine elanikele ning teenindamissfääri eksisteerimine on omane kõigile ühiskondlikele formatsioonidele, tema eraldumine suhteliselt iseseisvaks tegevusharuks aga toimub ühiskondliku tööjaotuse protsessis koos tootlike jõudude arenguga ja on täielikult omane ühiskonna kõrgematele formatsioonidele, kus ka tarbimisfaasis (mitte ainult tootmisfaasis!) süveneb ühiskondlik tööjaotus. Selle arenemise tendents seisneb V. I. Lenini sõnade kohaselt selles, et «muuta omaette tööstusharuks mitte ainult iga üksiku produkti tootmine . . . , vaid koguni üksikud operatsioonid produkti valmistamisel tarbimiseks».³⁶ Kuid selle pidevalt kulgeva protsessi majandusliku iseseisvuse aste on eri arengutasemel olevates ühiskondlikes formatsioonides erinev. Isegi kapitalistlikus formatsioonis on see suhteliselt madal, kuna teenindamissfäär on äärmiselt tihedalt läbi põimunud materiaalse tootmisega.³⁷ Kapitalistliku formatsiooni tingimustes saavutavad suurema iseseisvuse teenindamissfääri need harud, mis rahuldavad inimeste emaseid vajadusi ning kus hädavajadusest tingitud kõrgendatud nõudlus võimaldab materiaalses tootmises loodud lisaväärtuse ümberjaotamise teel hankida suuremat lisaväärtust kapitalistidele ka teenindamissfääris. Niisuguseks ajalooliselt vanimaks iseseisvunud teenindamissfääri haruks on kaubandus, mille kiiret iseseisvumist põhjustas muu hulgas ka tema eriline funktsioon — teenindada ringlussfääri.

Sotsialistlik majandus võttis küll üle kapitalistliku majanduse üldise struktuuri, kuid asus kohe seda reorganiseerima vastavalt oma vajadustele, kohandama vastavalt sotsialismi põhilise majandusseaduse realiseerimise vajadustele. Sotsialistlik ühiskond on otseselt huvitatud ühiskondliku taastootmise tarbimissfääri suuremast spetsialiseerimisest, tema eri harude suuremast majanduslikust iseseisvusest. K. Marxi järgi sünnitab sotsialistlik ühiskond teatud uued ühised funktsioonid, mis toovad kaasa uute iseseisvate rahvamajandusharude tekke. Loomulikult toimus see protsess teenindamissfääris kui tootmise seisukohalt sekundaarses inimeste tegevuse valdkonnas sõltuvalt tootmise enda arengust. Ühtlasi aga, nagu öeldud, olid mõned teenindamissfääri harud (käesolevas puudutame ainult olmeteenindamist) juba varem iseseisvateks kujunenud. Nii transformeerusid iseseisvateks sotsialistlikeks tegevusharudeks kaubandus ja ühiskondlik toitlustamine, üha rohkem iseseisvusid reisijatevedu ja side, uute iseseisvate tegevusharudena tekkisid elamu- ja kommunaalmajandus. Ühena viimastest eraldus olmeteenindamises iseseisvaks tegevusharuks elutarbeline teenindamine, mille ülesandeks kujunes elanike nende individuaalsete

³³ Vt. näit. В. М. Рутгайзер, Сфера обслуживания — какой ей быть? М., 1971.

³⁴ Rmt.: Сфера обслуживания при социализме. Под ред. Е. И. Капустина. М., 1968, lk. 63—64.

Nõukogude majandusteaduslikus kirjanduses leidub muide ka täiesti vastupidiseid seisukohti. Nii näiteks väidab A. Denisov oma autoreferaadis majandusteaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks (А. А. Денисов, Социально-экономические проблемы развития сферы бытового обслуживания при социализме. Воронеж, 1970), et teenindamissfäär on üldisem mõiste, ja lülitab teenustesfääri ainult isiklikud teenused. Esineb ka käsitlusi, kus teenindamissfääri ei samastata teenustesfääriga, ometi aga lülitatakse teenindamissfääri ka asutuste ja organisatsioonide teenindamine mingit liiki teenustega (tavaliselt ringlust teenindavate, samuti informatsiooni töötlevate teenustega). (Vt. näit. В. В. Запольская, Непроизводственная сфера в СССР и перспективы ее дальнейшего развития. Воронеж, 1966.)

³⁵ К. Маркс, Конраду Шмидту. Rmt.: К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 37, lk. 416.

³⁶ V. I. Lenin. Kapitalismi arenemine Venemaal, Teosed, 3. kd., lk. 15.

³⁷ Jutt ei ole muidugi mitte teenindamisest kui tegevusest, mille osa kapitalistlikus majanduses on vägagi suur, vaid teenindamissfäärist ja tema üksikute iseseisvunud tegevusharudest.

vajaduste rahuldamine, mis on seotud mitmesuguste koduste majapidamisesemete valmistamise ja parandamisega, koduse tegevuse hõlbustamisega ja inimeste endi materiaal-olustikulise teenindamisega. Seega sai elutarbelise teenindamise kui teenindamissfääri tegevusharu ülesandeks elutarbeliste teenuste osutamine elanikele.

Oluline on rõhutada, et elutarbelise teenindamise iseseisvumine väljendub nii elutarbeliste teenuste realiseerimise mahu tohutus suurenemises kui ka selle teenindamisharu süsteemses väljakujunemises, mis omakorda baseerub suure arvu majanduslikult iseseisvate spetsialiseeritud elutarbelise teenindamise ettevõtete olemasolul. Tegelikult on elutarbelise teenindamise iseseisvumine väldanud juba aastakümneid, väljendudes elutarbeliste teenuste osutamisega tegelevate väike- ja kesktööstuslike ettevõtete spetsialiseerumises ja tsentraliseerimises ning neis töö järkjärgulises mehhaniseerimises kogu nõukogude võimu aastate vältel. Eriti aga kiirenes see iseseisvumine sõjajärgseil aastail. Nii tehti 1962. aastal statistikaorganite poolt läbiviidud ühekordse loendusega üle 100 tuhande elanikuga asulates kindlaks, et mehhaanilised pesumajad, mis olid rajatud enne 1918. aastat, moodustasid pesumajade arvust ainult 4, aastail 1918—1940 ehitatud 33, sõja-aastail ehitatud 11 ja peale 1945. aastat ehitatud 52 protsenti.³⁸ Tallinnas töötas kuni nõukogude võimu taaskehtestamiseni 1940. aastal ainult üks mehhaaniline pesumaja, mille läbilaskevõime aastas ei olnud täit 19 tonnigi pesu,³⁹ 1971. aastal aga oli ainuüksi Tallinna Linna TSN TK Teenindusvalitsuse süsteemis 10 pesumaja, kus aastas pesti kokku üle 2200 tonni pesu.

Eriti tormiliselt on elutarbeline teenindamine arenenud alates 1960. aastast. Kui 1960. aastal moodustas elutarbeliste teenuste maht Nõukogude Liidus vaid veidi üle 1 miljardi rubla, siis 1970. aastal oli see rohkem kui 4 miljardit rubla.⁴⁰ Üheks sellise kiire arengu põhjuseks olid kahtlemata NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu 1959. aasta määruses nr. 245 «Abinõudest elanikkonna elukondliku teenindamise parandamiseks» ettenähtud abinõud, mis viisid elutarbelise teenindamise organisatsiooniliselt iseseisvaks rahvamajanduse struktuurielemendiks muutmisele. Otsustavaks faasiks oli seejuures iseseisvate teenindusministeeriumide loomine kõigis liiduvabariikides.

Kõige selle tõttu ei ole elutarbeline teenindamine käesolevaks ajaks kujunenud mitte üksnes iseseisvaks teenindamissfääri haruks, vaid ka kõigile iseseisva rahvamajandusharu nõuetele⁴¹ vastavaks süsteemiks, rahvamajandusharuks «teenindus». Tema iseseisvust kinnitab arvukate majanduslikult iseseisvate teenindusettevõtete olemasolu (1971. aastal näit. oli NSV Liidus üle 7700 iseseisval bilansil oleva teenindusettevõtte⁴²), nende poolt loodava produkti spetsiifiline iseloom (elutarbeline teenus) ja püsivad majanduslikud sidemed teiste rahvamajandusharudega (eri koht rahvamajandusplaanis), aga ka ühtse juhtimissüsteemi olemasolu (teenindusministeeriumid).

Teeninduse koht sotsialistliku rahvamajanduse struktuuris

Ühiskondliku taastootmise konkreetseks ajalooliselt determineeritud väljendusvormiks on rahvamajandus, mille all mõistetakse ajalooliselt kujunenud territoriaalselt piiritletud ühiskondlikku produktide tootmise, vahetamise, jaotamise ja tarbimise süsteemi. Rahvamajandus hõlmab kõigi antud piiratluses tegutsevate inimeste omavahelisi seoseid taastootmise pinnal. Nende seoste detailsemaks uurimiseks on vajalik rahvamajanduse liigendamise, tema eri lülide rühmitamine teatud tunnuste järgi. Olulisemaks rahvamajanduse liigendamise võtteks on kõigi majanduslike üksuste (ettevõtted ja asutused) grupeerimine rahvamajandusharude järgi.

³⁸ И. Кирюшкин, Некоторые итоги обследования механизированных прачечных. «Вестник статистики», 1963, № 9, lk. 55.

³⁹ Tallinna ajalugu. Tallinn, 1969, lk. 330.

⁴⁰ СССР в цифрах в 1970 году. М., 1971, lk. 227.

⁴¹ Iseseisvat rahvamajandusharu iseloomustavate joonte kohta vt. В. И. Гурьев, Классификация отраслей народного хозяйства СССР. М., 1971, lk. 17—18.

⁴² Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse andmetel.

Rahvamajanduse liigendamine eri harudeks toimub ettevõtete, asutuste ja organisatsioonide erinevate funktsioonide alusel, mida nad täidavad ühiskondliku tööjaotuse süsteemis. Sealjuures on liigendamise aluseks administratiivselt ja majanduslikult eraldatud iseseisev ettevõtte, asutus või organisatsioon, mitte aga selle üksikud, eri funktsioone täitvad alljaotused. Rahvamajandust võib klassifitseerida erinevatel tasapindadel, kuid sotsialistliku rahvamajanduse ühtne iseloom, tema baseerumine ühiskondlikul omandil ja sellest tulenev ühtne plaanipärane juhtimine nõuavad ka ühtset klassifikatsiooni. Selline ühtne klassifikatsioon Nõukogude Liidu rahvamajanduses on NSV Liidu Ministrite Nõukogu Statistika Keskvalitsuse poolt välja töötatud ja kinnitatud.⁴³ Kuna rahvamajandus on ajalooline kategooria, siis on mõistetav, et pidevalt muutub ka tema klassifikatsioon. Käesoleval ajal kehtiva järgi jaguneb NSV Liidu rahvamajandus järgmiseks 19 haruks ja tegevusalaks: 1) tööstus, 2) põllumajandus, 3) metsamajandus, 4) transport, 5) side, 6) ehitus, 7) kaubandus ja ühiskondlik tootlustamine, 8) materiaali-tehniline varustus ja turustus, 9) varumine, 10) muud materiaalse tootmise sfääri tegevusalad, 11) elamu- ja kommunaalmajandus ja elanike elutarbeline teenindamine, 12) tervishoid, kehakultuur ja sotsiaalkindlustus, 13) haridus, 14) kultuur, 15) kunst, 16) teadus ja teaduslane teenindamine, 17) krediteerimine ja riiklik kindlustus, 18) juhtimine ja 19) partei- ja ühiskondlikud organisatsioonid.

Kümme esimest neist moodustavad materiaalse tootmise sfääri.

Sellise liigendamise aluseks on rahvamajandusharude grupeerimine sõltuvalt erinevatest majanduslikest või sotsiaalsetest funktsioonidest, mida nad täidavad ühiskondliku tööjaotuse süsteemis.⁴⁴

Tõsiasi, et elutarbeline teenindamine on koos elamu- ja kommunaalmajandusega klassifitseeritud üheks rahvamajandusharuks, viib mõttele, et tal puudub spetsiifiline, teda teistest rahvamajandusharudest eraldav funktsioon. Lähem tutvumine selle rahvamajandusharu alajaotustega aga näitab, et antud klassifikatsiooni kohaselt kuuluvad temasse ainult niisugused elutarbelise teenindamise ettevõtted nagu näiteks saunad, juukselõiklaid, fotoateljeed, laenutuspunktid, pesumajad, pandimajad ja teenustebürood, mille tegevuses klassifikatsiooni autorite arvates ei ole domineerival kohal materiaalse väärtuste loomine, ning elutarbelise teenindamise majanduslikud juhtimisorganisatsioonid, nagu tootmiskoondised, valitsused, trustid ja kontorid. Seega ei ole sellesse rahvamajandusharusse arvatud selliseid elanike teenindamise liike nagu näiteks individuaalõmblus ja tekstiilesemete remont, keemiline puhastus, jalatsite remont, mööbli parandamine ja valmistamine individuaaltellimuste kohaselt, metalltoodete ja majapidamistarvete parandus jne.

Lähtudes esitatud klassifikatsioonist, tuleb järeldada, et elutarbelist teenindamist kui teatud kindlat, iseseisvat teenindamissfääri osa ei eksisteeri. Kehtivas klassifikatsioonis aga peitub ilmne vastuolu, mis väljendub tema täiendavas alajaotuses, kuhu «praktilisel otstarbel»⁴⁵ on nimetuse alla «служба быта» raigutatud sisuliselt kogu elutarbeline teenindamine. Sellesse grupeeringsse (mitte rahvamajandusharru!) on lülitatud kõik ettevõtted ja asutused, kes osutavad elanikele mittetootmislikele elutarbelisi teenuseid, «samuti tootmisettevõtted, kus toimub isiklike tarbeesemete valmistamine ja remont individuaaltellimuste alusel».⁴⁶

Lisaks mittetootmislikele teenustele, mis kuuluvad rahvamajandusharru «kommunaalmajandus ja elutarbeline teenindamine» (šiffer 90000), on sellesse gruppi lülitatud veel individuaaltellimustel tehtav sõiduautode remont (13922), metalltoodete ja majapidamistarvete remont (13939), mööbli valmistamine ja remont (14247), trikootoodete valmistamine (17132) ja parandus (17133), õmblustoodete valmistamine (17220) ja parandus (17230), nahast galanteriitoodete parandus (17342), karusnahatoodete valmistamine

⁴³ Классификация отраслей народного хозяйства. М., 1971.

⁴⁴ В. И. Гурьев, Классификация отраслей народного хозяйства СССР, lk. 10.

⁴⁵ Классификация отраслей народного хозяйства, lk. 5.

⁴⁶ Sealsamas.

(17362) ja parandus (17363), jalatsite valmistamine (17372) ja parandus (17373), juveelitoodete valmistamine ja parandus (19733) ning keemiline puhastus ja värvimine (19740), mis kõik kuuluvad rahvamajandusharru «tööstus» (10000), samuti korterite ehitus ja remont (63200), mis kuulub rahvamajandusharru «ehitus» (60000).

Niisiis, kuigi kehtiv rahvamajandusharude klassifikatsioon formaalselt ei tunnista elutarbelise teenindamise kui iseseisva rahvamajandusharu olemasolu, esineb temas «koondharu», mille ühiseks, ühendavaks elemendiks on elanike individuaaltellimuste täitmine nii tootmislikul kui ka mittetootmislikul teel.⁴⁷ Järelikult sisaldab klassifikatsioon sisuliselt ka rahvamajandusharu «teenindus».

Selle kahtepidi mõistetava olukorra üheks põhjuseks on, et elutarbeline teenindamine, nagu eespool näidatud, erineb sisuliselt teistest teenindamissfääri harudest, mis tingib vajaduse tema majanduslikult eraldatud juhtimiseks ja statistiliseks arvestamiseks. Samal ajal aga ei sobi ta mõningal määral praegu kehtivasse klassifikatsiooni selle metodoloogilistest aspektidest lähtudes. Esiteks, rahvamajanduse klassifikatsioon kui ajalooline kategooria peab peegeldama tegelikult olemasolevat tööjaotust ühiskonnas ja ümber kujunema koos selle süvenemisega. Ka elutarbelise teenindamise koht rahvamajanduse klassifikatsioonis on pidevalt muutunud ning nüüd on juba jõutud tema «praktilise» iseseisvuse tunnustamiseni. Analüüsidest viimaste aastate jooksul NSV Liidu Statistika Keskvalitsuse poolt kehtestatud rahvamajanduse klassifikatsioonide (1957., 1963., 1967. ja 1971. a.) arengut, näeme, et elutarbeline teenindamine on selle aja vältel olnud üks kõige «dünaamilisemaid» statistilisi suurusi, mille koht üldises klassifikatsioonis on muutunud kõige suuremal määral. Järelikult on rahvamajandusharude klassifikatsioon suhteliselt õigesti peegeldanud neil aastail esinenud sügavaid muutusi just selles ühiskondliku tegevuse harus, kajastades tema erakordselt kiiret arengut nii mahus kui ka struktuuris. Lisaks juba eeltoodud andmetele elutarbelise teenindamise mahu kasvu kohta märgime, et aastail 1960—1970 suurenes elutarbeliste teenuste eri liikide arv 250-lt ligi 600-ni.⁴⁸ Mis aga puutub ikka veel esinevasse kehtiva klassifikatsiooni mahajäämusesse majanduspraktikast, siis seletub see kategooria ajaloolisest aspektist lähtudes sellega, et mitmeid teoreetilisi küsimusi ei ole veel vajalikult läbi töötatud ja et mitmed teoreetilised üldistused, millele toetub klassifikatsioon, pärinevad veel sellest perioodist, kui elutarbeline teenindamine kujutas endast vaid heterogeenset käsitöenduslike ettevõtete kogumit. Imselt ei ole ka liiga sagedane klassifikatsiooni muutmine soovitav nähtus.

Teiseks oluliseks iseärasuseks kehtivas rahvamajandusharude klassifikatsioonis on tema tuginemine kulutatud töö ja loodud produkti iseloomu erinevustele. Kõik rahvamajandusharud on jaotatud 1) materiaalse tootmise harudeks (kus tegevuse lõpptulemusena luuakse materiaalseid väärtusi) ja 2) mittetoolikeks harudeks (kus materiaalseid väärtusi ei looda). Kuna küsimuses, milline töö on sotsialismi tingimustes tootlik ja milline mittetootlik, toimub juba pikemat aega vaidlus, nagu eespool märkisime, ja paljud põhiprobleemid ei ole lahendatud isegi veel mitte esimeses lähenduses, on sellisel jaotusel mitmeid suhtelisi ja subjektiivseid jooni. Et teenindamissfääris (eriti teeninduses) tootlik ja mittetootlik töö läbi põimuvad, on nende koha määramine rahvamajanduse klassifikatsioonis eriti keeruline ja põhjustab rohkesti vaidlusi. Sellega seletub ka käesolevas klassifikatsioonis metodoloogiliselt põhjendamatu erandi tegemine elutarbelisele teenindamisele: tema klassifitseerimise ühikuks ei ole võetud mitte administratiiv-majanduslikult

⁴⁷ Iseseisva majandusharu moodustavad mõistagi ainult need iseseisval bilansil olevad ettevõtted, kus elutarbeline teenindamine on peamiseks, domineerivaks tegevusalaks. Seni ei ole «teenindusettevõtte» või «teenindusorganisatsiooni» mõistet juriidiliselt fikseeritud. Mõtõttu on raske kindlaks määrata piire nende ettevõtete eristamisel. Imselt tuleb nõustuda väidetega, et teenindusettevõtteks võib lugeda sellist majanduslikku üksust, kus realiseeritud individuaaltellimuslike elutarbeliste teenuste maht moodustab vähemalt 70 protsenti ettevõtte üldisest realiseeritud tootmisproduktide ja teenuste mahust. (Vt. näit. M. Г. Розе, М. Б. Россинский, Планирование и экономика бытового обслуживания населения. М., 1968, lk. 47.)

⁴⁸ В. Рутгайзер, Сфера обслуживания — какой ей быть?, lk. 29.

eraldunud ettevõtte, nagu seda on tehtud kõigis teistes rahvamajanduse harudes, vaid osa sellest, teeninduspunkt.⁴⁹

Need puudused rahvamajandusharude klassifitseerimise metodoloogias mõjustavad kõige otsesemalt rea teenindamisliku iseloomuga rahvamajandusharude, eriti teeninduse senist kohta kehtivas liigenduses, ja nad tuleb kõrvaldada, et soodustada nende rahvamajandusharude edasist arengut.

Ometi ei ole meie arvates mõeldav loobumine praegu kasutatavaist klassifitseerimise põhimõtetest (vähemalt mitte enne töö iseloomu käsitlevate teoreetiliste põhiseisukohtade selgumist), kuna neil on määrav tähtsus ühiskondliku koguprodukti ja rahvusliku tulu tootmise ja jaotamise praktilisel hindamisel. Jätame seepärast edaspidises arutluses kõrvalde mitmete uurijate poolt pakutud teised põhimõttelised lahendused rahvamajanduse klassifitseerimiseks, olgugi et need sageli pakuvad tõsist teoreetilist ja praktilist huvi.⁵⁰

Ulalesitatust lähtudes on meie arvates vajalik ja võimalik leida olemasolevas rahvamajandusharude klassifikatsioonis teenindusele selline koht, mis senisest täpsemalt väljendaks temale omaseid funktsionaalseid iseärasusi ja peegeldaks senisest objektiivsemalt rahvamajanduses eksisteerivaid majanduslikke seoseid, kuid mis samal ajal ei nõuaks kogu klassifikatsiooni põhimõttelist muutmist.

Lähtepunktiks peab seejuures olema teeninduse kui iseseisva rahvamajandusharu tunnustamine, sest ainult sel puhul peegeldab klassifikatsioon objektiivselt reaalsel tegekkust ja vastab rahvamajanduse praktilises juhtimises väljakujunenud struktuurile.

Käesolevaks ajaks on teeninduse juhtimiseks kõigis liiduvabariikides loodud ministerteuriumid, kelle juhtimise alla on ühendatud absoluutne enamik elutabelisi teenuseid osutavatest ettevõtetest. 1971. aastal näiteks andsid Eesti NSV Teenindusministeeriumi süsteemi ettevõtted 87,4 protsenti kõigist Eesti NSV-s elanikele osutatud elutabelistest teenustest, kogu NSV Liidu ulatuses oli see protsent 77,0.⁵¹

Klassifikatsiooni, mis seda praktilises rahvamajanduses esinevat juhtimise ühtsuse printsiipi eitab, ei saa kuidagi õigeks tunnustada. Tõsi küll, selline ametkondlik printsiip ei saa olla ainumääravaks ega isegi mitte esmaselt määravaks klassifitseerimisprintsiibiks, mis peab olema tihedalt seotud majandusharu ühiskondlik-majandusliku funktsiooniga. Ometigi ei saa ametkondlikku printsiipi lugeda ainuüksi subjektiivseks, nagu teevad seda mõned majandusteadlased,⁵² vaid just objektiivse tegelikkuse peegelduseks, mida tõeline klassifikatsioon peabki olema. Sellised nähtused nagu ühise ühiskondlik-majandusliku funktsiooniga ettevõtete klassifitseerimine eri rahvamajandusharusse (näit. lasteaedade ja lastepäevakodude (lasteaed-sõim) arvamine hariduse ja lastesõimede paigutamise tervishoiu alla), ei tulene mitte subjektivismist klassifitseerimisel, nagu Kortšagin ja Šbótova väidavad,⁵³ vaid objektiivse tegelikkuse õigest peegeldusest.

On selge, et iseseisvat majandusharu nõuab ka teeninduse spetsiaalne, talle ainuomane funktsioon — rahuldada elanike konkreetseid individuaalseid vajadusi nii tootmislike kui ka mittetootmislike elutabeliste teenuste osas. Kehtiv klassifikatsioon seda funktsiooni ei tunnusta, täpsemalt — ei erista seda elamu- ja kommunaalmajanduslikest teenustest. Vahe nende kahe teenuste liigi vahel aga on põhimõtteline ja väga suur: elamu- ja kommunaalteenuseid kasutatakse tavaliselt kollektiivselt, enamasti ka tasuta (näit. tänavate korrashoid, valgustus) või soodustatud tingimustel (elamufond). Seepärast on õige klassifitseerimise huvides hädavajalik eraldada teenindus kommunaalmajandusest.

Kas see aga on võimalik, sattumata vastuollu rahvamajandusharude klassifikatsioonis kasutatud printsiibiga, mis eristab materiaalsel tootmist ja mittetootlikku tegevust? On ju teeninduses tegemist nii tootmislike kui ka mittetootmislike teenuste osutamisega,

⁴⁹ В. И. Гурьев, Классификация отраслей народного хозяйства СССР, lk. 15.

⁵⁰ Vt. näit. В. С. Семенов, Сфера обслуживания и ее работники, lk. 22; Сфера обслуживания при социализме, lk. 21; ja teised.

⁵¹ Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse andmetel.

⁵² Vt. näit. В. П. Корчагин, Л. С. Сбытова, Сфера услуг и занятость населения, lk. 25.

⁵³ Sealsamas, lk. 26.

s. t. luuakse nii teenuseid, mis kehastuvad kaupades, kui ka materiaalselt vormi mitteomavaid teenuseid.

Meie arvates on teeninduse eraldamine kommunaalmajandusest võimalik, sest praegunegi klassifikatsioon sisaldab mitmeid tinglikke momente ning tootliku ja mittetootliku töö omavahelist põimumist. Tüüpilisemaks neist on rahvamajandusharu «kaubandus». Kehtiva klassifikatsiooni autorid väidavad, et nõukogude kaubanduses domineerivat tootlikud funktsioonid (säilitamine, pakkimine, sorteerimine jne.).⁵⁴ Samal seisukohal asub enamik poliitilise ökonomia ja konkreetse ökonomika õpikuid ja käsiraamatuid. Tõestada seda aga on ülimalt raske. Kõige üldisemate arvestuste kohaselt⁵⁵ tegeleb kaubanduses ainult umbes 30, ühiskondlikus toitlustamises aga umbes 35 protsenti töötajatest tootliku iseloomuga tegevusalal. Ja kuigi eriti ühiskondlikus toitlustamises on viimastel aastatel iseteenindamise laienemisega toimunud märgatav nihe (näiteks Tallinna ühiskondliku toitlustamise trustide ettevõtetes tegeleb käesoleval ajal meie arvestuste kohaselt 45% töötajatest tootliku tegevusega), ei saa seda veel kaugeltki pidada domineerimiseks. Ometi kuulub kaubandus kehtiva klassifikatsiooni järgi materiaalse tootmise sfääri.

Juba ainuüksi sel põhjusel ei ole selge, miks teenindust, kus ligi 80 protsenti osutavatest teenustest mahu järgi on materiaalse iseloomuga⁵⁶ ja kus näiteks Tallinnas töötab meie arvestuste kohaselt vahetult materiaalse väärtuste loomisel 55 protsenti kõigist linna Teenindusvalitsuse süsteemi töötajatest, ei saa lugeda materiaalse tootmise sfääri kuuluvaks!

Veelgi ilmekamaks muudab selle vastuolu kehtiva klassifikatsiooni koostajate teine, majanduslikult hoopis põhjendatum seletus kaubanduse, materiaal-tehnilise varustuse ja varumise paigutamise kohta materiaalse tootmise sfääri: need rahvamajandusharud olevat tootmisprotsessi vahetuks jätkuks vahetussfääris ja seepärast ühendatavad tootmisega. Sellest aspektist lähtudes ei ole hoopiski arusaadav, miks tootmise vahetu jätkumine tarbimissfääris, «juba loodud produkti kohaldamine tarbimiseks», nagu me elutarbelist teenindamist mõistame, ei ole ühendatav tootmisega.

Ülaltoodud arvestades on meie arvates võimalik kehtivat klassifikatsiooni üldprintsiipi säilitades arvata teenindus kui ühtne iseseisev majandusharu materiaalse tootmise sfääri.

Teeninduse täpsema koha määramisel materiaalse tootmise sfääris omab suurt tähtsust rahvamajandusharude omavaheline agregaatimine nende lähistunnuste järgi. Eespool juba käsitlesime teenindamissfääri kõige üldisemat agregaatimist, siinkohal püüame seda mõningal määral detailiseerida. Küsimus ise on käesoleval ajal nõukogude teenindusökonoomika teoorias üheks problemaatilisemaks ning teda on erinevatelt positsioonidelt lähtudes püüdnud lahendada pea kõik nende probleemidega tegelevad majandusteadlased. Rahvamajandusharude klassifitseerimise seisukohalt tundub vastuvõetavamana T. Rjabuškini, A. Pravdini, B. Kortšagini ning L. Sbõtova⁵⁷ ja mitmete teiste poolt esitatud seisukoht, mille kohaselt teenindusega on tihedalt läbipõimuvaid ühiseid jooni sellistel rahvamajandusharudel nagu kaubandus ja ühiskondlik toitlustamine, elamu- ja kommunaalma-

⁵⁴ Классификация отраслей народного хозяйства, lk. 4.

⁵⁵ Трудовые ресурсы СССР, М., 1961, lk. 39.

⁵⁶ А. И. Горанин, Некоторые методологические и социально-экономические аспекты бытового обслуживания. Тезисы докладов участников Всесоюзного симпозиума «Роль сферы услуг в воспроизводстве общественного продукта» (Таллин, 30/XI—3/XII 1971 г.), lk. 103.

⁵⁷ Т. В. Рябушкин, Проблемы экономической статистики. М., 1959; А. В. Штейнер, Занятость и распределение трудовых ресурсов в непроизводительной сфере и других отраслях обслуживания населения СССР. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. М., 1966; Д. И. Правдин, Роль услуг в социалистическом расширенном воспроизводстве. Рмт.: Сфера обслуживания при социализме; В. П. Корчагин, Л. С. Сбытова, Сфера услуг и занятость населения.

jandus, samuti reisijatevedu ja side (igapähe muidugi mõningal määral erinevates modifikatsioonides).⁵⁸

Meie arvates on kõige vastuvõetavam D. Pravdini seisukoht, mille järgi ühte gruppi on koondatud teenindus, elamu- ja kommunaalmajandus ning ühiskondlik toitlustamine (nn. tarbimislikke teenuseid osutavad rahvamajandusharud), millele ühisteks joonteks on taotlus kergendada kodust majapidamist, töötulemuste side materiaalse substantsiga, materiaalse väärtuste loomine (enamikul juhtudel!) ja elanike teenindamise organiseerimine. Samal ajal ei ole raske näha ka nende tegevusharude erinevaid, nende iseseisvust tingivaid jooni, mida on rohkem kui ühendavaid.

Lähtudes sellest esitame rahvamajandusharude klassifikatsiooni täiendatud skeemi, kus teenindus on esitatud iseseisva rahvamajandusharuna. See oleks järgmine: 1) tööstus, 2) põllumajandus, 3) metsamajandus, 4) transport, 5) side, 6) ehitus, 7) materiaaltehniline varustus ja turustus, 8) varumine, 9) kaubandus, 10) ühiskondlik toitlustamine,⁵⁹ 11) teenindus, 12) elamu- ja kommunaalmajandus, 13) muud materiaalse tootmise sfääri tegevusalad, 14) tervishoid, kehakultuur ja sotsiaalkindlustus, 15) haridus, 16) kultuur, 17) kunst, 18) teadus ja teadusalane teenindamine, 19) krediteerimine ja riiklik kindlustus, 20) juhtimine ja 21) partei- ja ühiskondlikud organisatsioonid.

Taolise klassifikatsiooni rakendamine ei nõuaks põhjanevaid ümberkujundusi ei klassifikatsioonis endas ega ka rahvamajanduse juhtimise süsteemis.

See klassifikatsioon ei pretendeeri kogu majandusliku reaalsuse peegeldamisel ammendavusele (vastupidi, mitmed tinglikud momendid väärtsid täpsustamist ka teistel, eriti mittetootlikel tegevusaladel). Oleme aga arvamisel, et sellisena vastab teeninduse koht klassifikatsioonis paremini tema tegelikule seisundile rahvamajanduses.

Teeninduse harustruktuur

Teeninduse koha mõistmiseks rahvamajanduses, eriti tema seoste määramiseks teiste rahvamajandusharudega, on suur tähtsus tema enda struktuuri analüüsimisel. Nagu juba öeldud, iseloomustab seda struktuuri suur heterogeensus ja dünaamilisus. Seda enam omab tähtsust teeninduse selline liigendamine, mis võimaldaks põhjalikumalt uurida tema üksikalade arenemistendentsi ja seoseid teiste rahvamajandusharudega, määrata kindlaks teeninduse allharude majanduslikke erijooni ja lõppkokkuvõttes prognoosida teeninduse eri harude edasist arengut.

Teeninduse kõige üldisemaks liigendamiseks on tema jaotamine kahte suurde ossa, sõltuvalt osutatavate teenuste tootmislikust või mittetootmislikust iseloomust, nagu seda on tehtud ka praegu kehtivas («praktilise otstarbega») rahvamajandusharude klassifikatsioonis.⁶⁰ Ei saa nõustuda teeninduse liigendamisega osutatavate elutarbeliste teenuste funktsionaalsete iseärasuste järgi, mida soovivad mõned autorid,⁶¹ sest see oleks vastuolus rahvamajanduse klassifitseerimise üldprintsipiga.

Kahjuks on kehtivas klassifikatsioonis see klassifitseerimisprintsip realiseeritud sisuliselt ebajärjekindlalt ja metodoloogiliselt küllaltki põhjendamatult, mis on kutsunud esile

⁵⁸ Vahemärkusena olgu öeldud, et ühiste funktsionaalsete joonte otsingul on mõned autorid loobunud teeninduse kui iseseisva majandusharu kontseptsioonist. Nii samastab E. Danilov sisuliselt kaubanduse ja teeninduse, leides, et nad kujutavad endast ühtse funktsiooniga rahvamajandusharu, mille ainus ülesanne seisneb tarbekaupade viimises tarbijateni ning tarbekaupade jaotuse teenindamises. (Vt. E. И. Данилов, Вопросы совершенствования организации труда и сфера обслуживания. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. М., 1971.)

⁵⁹ Kui nõustuda D. Pravdini seisukohaga, et see on oma olemuselt iseseisev majandusharu.

⁶⁰ Классификация отраслей народного хозяйства и отраслей промышленности СССР. М., 1971, lk. 35.

⁶¹ Vt. näit. М. Г. Розе, М. Б. Россинский, Планирование и экономика бытового обслуживания населения, lk. 42.

õigustatud kriitika nii praktikute kui ka teenindusteooriaga tegelevate majandusteadlaste poolt. Imselt on see ka üks põhjusi, miks praktikas kasutatav statistiline aruandlus teeninduse osas märgatavalt erineb kehtivast klassifikatsioonist. Ülevaate saamiseks neist erinevustest esitame nii kehtivas klassifikatsioonis kasutatava kui ka aruandluse vormis 1-быт esineva liigenduse tabelina,⁶² milles teenuste liigid on autor reastanud ja grupeerinud omavahelise ligikaudse vastavuse järgi.

Nagu tabelist 1 nähtub, ei ole kummalgi esitatud liigendusel järjekindlalt põhjendatud majanduslikku alust. Neis esineb nii ebajärjekindlust kui ka suvalisust, samuti on teenindusliikide agregaatimine lahendatud vastuolus praktikas väljakujunenud teeninduse

Tabel 1

Tootmisliku teeninduse liigid

Kehtiva klassifikatsiooni järgi	Vormi 1-быт järgi
1	2
1. Kergesõiduautode remont individuaaltellimuste järgi	1. Isiklike sõidukite tehniline teenindamine ja remont, sealhulgas a) sõiduautode tehniline teenindamine ja remont
2. Metalltoodete, elutarbeliste masinate ja aparaatide remont	2. Elutarbeliste masinate ja aparaatide remont ning metallesemete remont ja valmistamine, sealhulgas a) televisiorite, raadioaparatuuri, magnetofonide ja radiolade remont, b) külmutuskappide, tolmuimejate, pörandapoonijate, pesupesemismasinate ja õmblusmasinate remont, c) kellade remont, d) kinoaparatuuri remont, e) teiste majapidamismasinate ja -aparaatide remont ning metallesemete remont ja valmistamine
3. Mööbli remont ja valmistamine individuaaltellimuste järgi	3. Mööbli parandus
4. Trikotoodete valmistamine individuaaltellimuste järgi	4. Mööbli valmistamine
5. Trikotoodete parandus	5. Trikotoodete õmblemine ja kudumine
6. Omblustoodete valmistamine individuaaltellimuste järgi	6. Trikotoodete parandus
7. Omblustoodete parandus	7. Rõivaste, nahk- ja karusnahkesemete, peakatete ja tekstiilgalanteriiesemete valmistamine individuaaltellimuste järgi
8. Nahast ja kunstnahast galanteriitoodete parandus	8. Rõivaste, naha- ja karusnahkesemete, peakatete ning tekstiilgalanteriitoodete parandus
9. Karusnahksete toodete valmistamine individuaaltellimuste järgi	
10. Karusnahast toodete parandus	
11. Jalatsite valmistamine individuaaltellimuste järgi	9. Jalatsite valmistamine individuaaltellimuste järgi
12. Jalatsite parandus	10. Jalatsite parandus
13. Juveelitoodete parandus ja valmistamine individuaaltellimuste järgi	
14. Keemiline puhastus ja värvimine	11. Keemiline puhastus ja värvimine

⁶² On säilitatud neis esinevad teenindusliikide nimetused.

1	2
15. Elamute (korterite) remont ja ehitamine individuaalteenustega järgi	12. Ehitus ja remonditeenindus, sealhulgas a) elamuremont
	13. Transportteenused
	14. Põllumajandussaaduste ümbertöötamine ja muud põllumajanduslikud teenused
	15. Muud tootmisliku iseloomuga teenused

Mittetootmisliku teeninduse liigid

1. Elanikkonna elutarbelise teenindamise ettevõtted (saunad, dušid, paviljonid, juuksuritöökojad, fototeljeed ja kinolaboratooriumid elanike teenindamiseks, teenindusmajad, teeninduskombinaadid (välja arvatud tööstuslik teenindamine)	1. Saunateenindus
2. Kultuur-olustikuliste esemete ja majapidamistarvete laenutamine	2. Juuksuriteenindus
3. Pesumajad	3. Foto- ja foto-kinolaboratooriumide teenused
4. Muud ettevõtted teenuste osutamiseks elanikele (organisatsioonid korterite koristamiseks, akende puhastamiseks, põrandate poonimiseks, pandimajad, matusetalituse kontorid, informatsioonibürood, kontorid organisatsiooniliste ülesannete täitmiseks, elamispinna vahetamiseks, inventariseerimisbürood, tõlkebürood jne.)	4. Tarbeesemete üürimine
	5. Pesupesemine (täielikult või osaliselt mehhaniseeritud), sealhulgas a) iseteenindamisega
	6. Matusetalituse teenused
	7. Muud mittetootliku iseloomuga teenused

juhtimise ja organisatsiooni struktuuriga. Millegagi ei ole põhjendatud näiteks pesupese mise arvamine mittetootmislike teenuste hulka (samal ajal kui keemilist puhastust ja värvimist loetakse tootmislikeks teenuseiks!), fototeeninduse mittetootmislik iseloom ei ole samuti põhjendatud, kuna sel teenusel on selgelt väljenduv materiaalne vorm. Muude mittetootmislike teenuste hulka on arvatud ka sellised, mis otseselt asendavad tellijate materiaalsel tegevust, nagu akende pesemine, puude lõhkumine jne. Ka mitmesuguste seadmete ja vahendite üürimist tuleb lugeda tootmislikuks teenuseks, lähtudes analoogiast kaubandusega, sest toimub ju siingi samasugune vahetusprotsess nagu kaubanduses. Vahe on vaid selles, et kauba omaniku vahetumine ja kauba tarbimine on osalise iseloomuga ja ajalisel reglementeeritud.

Kõigile neile puudustele on korduvalt juhtinud tähelepanu mitmed teenindusökonoomika uurijad.⁶³

Ebaselged on ka teenindusharude rühmitamise alused. Selles osas rahuldab tunduvalt rohkem statistiliseks tavaks kujunenud elutarbeliste teenuste liigitus, mida esineb mitmetes statistilistes aastaraamatutes. Selle järgi jaotatakse sageli ka teenindus kui rahvamajandusharu alaliikidesse. Esitame sellegi liigituse (tab. 2),⁶⁴ tuues ära ka erialade osatähtsuse osutatud teenuste kogumahu (meie arvestuste järgi) ning lisades igale teenuse liigile Eesti NSV Teenindusministeeriumis kasutatava vastava teenindusharu nimetuse.

Selle liigituse peamiseks puuduseks on see, et temas ei ole eristatud tootmislike ja mittetootmislike teenuseid, ka on temas mitmed teenindusharud põhjendamata ühendatud. Nii näiteks on tänapäeval radioaparaatide ja televiisrite remont koondatud spetsialiseeritud teenindusettevõttesse, selles jaotuses aga on nad arvatud muu tehnilise teeninduse hulka.

Autori arvates tuleb teeninduse harustruktuuri fikseerimisel lähtuda samadest põhimõtetest nagu iseseisvate rahvamajandusharude puhulgi, s. o. funktsionaalsetest iseära-

⁶³ Näit. H. Jalasto, M. Roze, M. Rossinski, L. Sbõtova ja V. Kortšagin.

⁶⁴ Eesti NSV rahvamajandus 1970. aastal. Statistiline Aastaraamat. Tallinn, 1971, lk. 290.

Tabel 2

Teenused	Teenindusharu	Tööde maht, %
Jalatsite remont ja valmistamine individuaal-tellimuste järgi	Jalatsiteenindus	7,7
Rõivaste remont ja õmblemine individuaal-tellimuste järgi	Omblusteenindus	18,3
Metallsemete, elutarbeliste masinate ja apa-raatide remont	Tehniline teenindus	10,1
Transpordivahendite tehniline teenindamine ja remont	Autoteenindus	2,2
Mööbli remont ja valmistamine	Mööbliteenindus	3,1
Keemiline puhastus ja värvimine	Keemiline puhastus ja värvimine	3,6
Pesumajade teenused	Pesupesimine	6,6
Trikootoodete remont, õmblemine ja kudu-mine	Trikooteenindus	8,2
Fototeenused	Fototeenindus	2,5
Remondi- ja ehitusteenused	Ehitusteenindus	4,1
Saunateenused	Saunateenindus	4,6
Juuksuri- ja kosmeetikateenused	Kaunistusteenindus	10,4
Tarbeesemete laenutamine	Üürimisteenindus	0,5
Muud teenused	Muu teenindus	18,1

sustest, küllaldasest arvust spetsialiseeritud teeninduspunktide olemasolust, püsivatest sidemetest teiste rahvamajandusharudega jne. Seejuures on tootmislike teenindusliikide eristamisel eriline tähtsus nende seostel tööstusharudega, mis nendega sarnanevad loo-dava materiaalse produkti tehniliste karakteristikate, tehnoloogilise protsessi, põhifon-dide struktuuri jne. poolest. Eriti oluline on see sellepärast, et teenindus ei ole tootmisest mitte ainult sõltuv, vaid avaldab sellele ka tagasimõju. Nii näiteks põhjustab õmblustöös-tuse mahajäämus suurenenud nõudmise individuaalõmbluse järele ja vastupidi. Seetõttu tuleb hoolikalt jälgida proportsionaalsust eri teenindusliikide ja nendega sarnaste toot-misharude vahel. Tuleb nõustuda ka nendega, kes ei välista põhimõttelist võimalust, et üksikud teenindusliigid võivad kokku kasvada vastavate tootmisharudega.⁶⁵ See saab aga toimuda ainult vastavate teenuste individuaalse iseloomu nivelleerimise teel, nagu see kõige selgemalt ilmneb poolfabrikaatõmblustoodete ja individuaaltellimuse järgi valmista-tud jalatsite puhul. Seepärast ei ole õige teeninduse klassifitseerimisel liigitada nad selle järgi, kas nad loovad tarbimisväärtusi või taastavad neid, kuna see lahutaks tööstusliku tootmisega ühiseid jooni omavad teenindusharud eri liikidesse (näiteks jalatsiparanduse individuaaltellimuse korras tehtavate jalatsite valmistamisest jne.).

Liigitusprintsip, mis arvestab teeninduse ja tööstusliku tootmise analoogiat, annab ka võimaluse eri teenindusliikide agregaatimiseks ja desagregaatimiseks sõltuvalt teenin-duse arengust mingil ajaetapil. Kehtiva klassifikatsiooni muutmisel on seda korduvalt teh-tudki. Nii näit. eraldati viimases klassifikatsioonis iseseisvaks teeninduse allharuks sõidu-autode remont, mis varem oli agregaaditud ühte gruppi metallsemete ja majapidamis-masinate remondiga.

Lähtudes eespool öeldust, esitame tootmisliku iseloomuga teeninduse liigenduse uue skeemi võrdleva tabeli kujul, eraldades selles iseseisvateks liikideks need teenindusalad, millel käesolevaks ajaks on tegelikult välja kujunenud spetsialiseeritud juhtimissüsteem, erilised kindlad seosed üksikute teiste tööstusharudega ja millel on juba küllalt suur maht (tab. 3). Parema ülevaate saamiseks on tabelis esitatud ka vastavad klassifikat-siooniühikud kehtivast rahvamajandusharude klassifikatsioonist. Eri harude suhteline osa-tähtsus on arvatult Eesti NSV Statistika Keskvalituse andmete järgi, lähtudes Eesti NSV-s 1971. aastal osutatud kõigi elutarbeliste teenuste (mitte ainult tootmislike) mahust.

⁶⁵ В. А. Абрамов, Резервы роста производительности труда и повышения рентабельности на предприятиях бытового обслуживания населения РСФСР. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. М., 1968.

Tabel 3

Teenindusharu	Kehtiva klassifikatsiooni siffer	Tööstuslik tootmisharu	Kehtiva klassifikatsiooni siffer	Haru osatähtsus, %
Autoteenindus	13922	Autotööstus Autoremont	13410 13921	2,2
Tehniline teenindus (majapidamismasinade remont, metall-esemete valmistamine, foto- ja kinoaparaatide parandus)	13939	Majapidamis- masinate tööstus Mittetööstuslike metallesemete tootmine Optiliste sead- mete tööstus	13540 13720 13315	4,9
Raadioaparaatide ja televiisorite paran- dus	13939	Raadiotööstus	13640	3,8
Kellade parandus	13939	Kellatööstus	13320	1,4
Mööbliteenindus	14247	Mööblitööstus Mööbliremont	14240 14241	3,1
Trikooteenindus	17132	Trikootööstus	17130	8,2
Omblusteenindus (lülitab endasse ka tekstiili-, naha- ja karusnaha-galante-riitoodete teeninduse)	17220 17230 17342	Omblustööstus Nahkgalanteri- tööstus Karusnahatöös- tus	17210 17341 17360	18,3
Jalatsiteenindus	17372 17373	Jalatsitööstus	17371	7,7
Muude tööstustoodete parandus		Juveelitööstus Mänguasjade- tööstus Muud tööstus- harud	19732 19750 19780	0,6
Ehitusteenindus	63200	Ehitus Ehitus ja remont	61000 63000	4,1
Keemiline puhastus	19740	Vastav tööstus puudub		3,6
Pesumajad	90330	Vastav tööstus puudub		6,6
Fototeenindus	90310	Fotokeemia- tööstus*	12240	2,5
Üürimisteenindus	90320	Kaubandus	72000*	0,5
Transporditeenindus		Autotransport	45000	0,2
Muud teenused, mille objektiks on asjas- tatud tarbimisväärtused		Vastav tööstus puudub		8,4

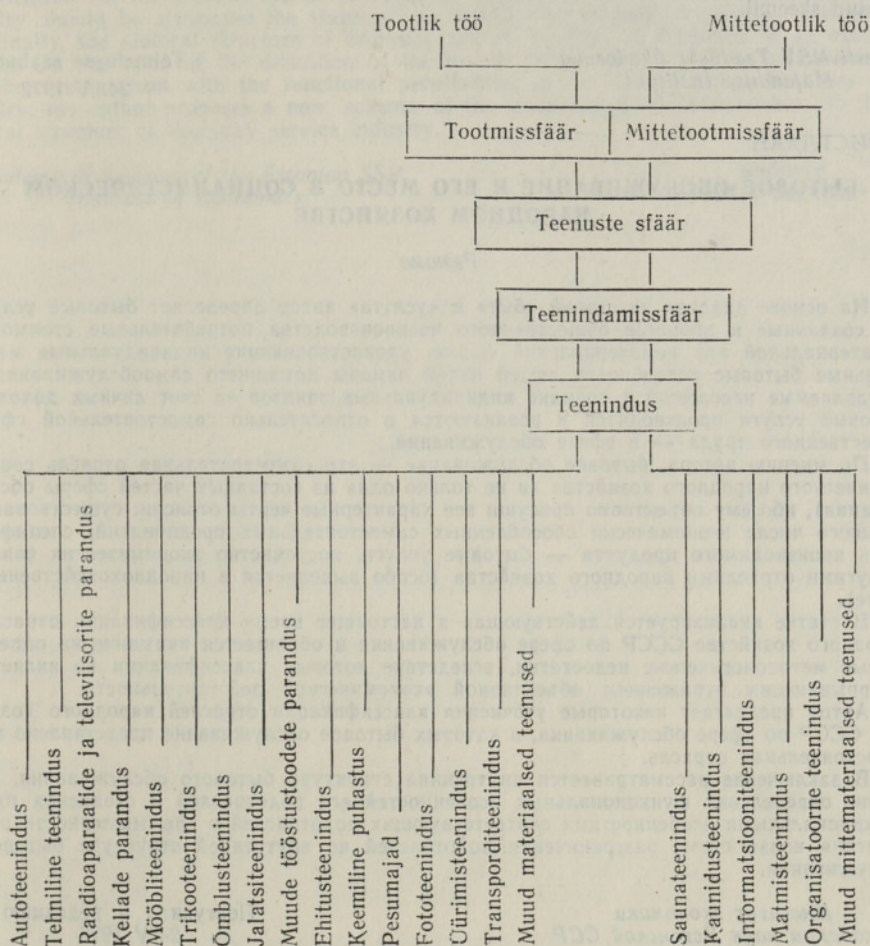
* Tinglikult.

Selline tootmisliku teeninduse liigitamine ei saa mõistagi pretendeerida lõplikkusele, kuna rahvamajanduse areng põhjustab temas muutusi ilmselt juba kõige lähemal ajal, eriti tehnilise teeninduse osas, mille traditsioonilisest kogumist pidasime käesoleval ajal majandusliku iseseisvumise tõttu vajalikuks eraldada raadioaparaatide ja televiisorite ning kellade paranduse. Ainult osutatud teenuste väike maht (1971. aastal Tallinnas

kokku 7,1 tuh. rbl. eest) ei anna veel käesoleval ajal alust foto- ja kinoaparatuuride remondi eraldamiseks iseseisvaks teenindusharuks, olgugi et ta seda on oma kindlakujuliste majanduslike sidemete tõttu optikaseadmetööstusega, oma sõltuvuse tõttu selle tööstuse arengust. Kahtlemata toimub edasiselt muudegi tööstustoodete paranduse spetsialiseerumine.

Esitatud tootmisliku teenindamise liigendus loob eeldused teeninduse harustruktuuri eri osade ja vastavate tööstusharude ökonoomiliste karakteristikate võrdlevaks analüüsiks ning nendevaheliste proportsioonide optimeerimiseks ja prognoosimiseks.

Keerulisem on mittetootmisliku teeninduse liigendamise küsimus, kuna siin puudub võimalus nende kõrvutamiseks teiste rahvamajandusharudega. Seetõttu saab siin ainsaks loogiliseks liigenduse aluseks olla praktikas väljakujunenud organisatoorne struktuur, mil-

les ühtlasi on arvestatud selle kasuliku toime isearasusi, mida üks või teine elutarbeline mittetootmislik teenus elanikele avaldab. Lähtudes sellest tuleb õigeks pidada järgmist mittetootmisliku teeninduse liigendust: 1) saunateenindus, 2) kaunidusteenindus (juuksurid, kosmeetika jne.), 3) informatsiooniteenindus, 4) matmisteenindus, 5) organisatoorlik teenindus (mingite ülesannete täitmine tellijate eest, nagu lastehoidmine, haigete põetamine, ürituste organiseerimine jne.) ja 6) muud teenindusliigid.

Loomulikult on selline jaotus tinglik, kuid ilmselt ülevaatlikum ja koondavam kui praegu kehtiv.

Olles küll oma sotsiaal-majanduslikult olemuselt terviklik iseseisev rahvamajandusharu, nõuab teenindusökonoomika süvendatud uurimine, eriti tema seoste määramine teiste rahvamajandusharudega, kõigile teeninduse alaliikidele diferentseeritud lähenemist. Tema koht ja tähtsus sotsialistlikus rahvamajanduses sõltuvad ka tema enda struktuurist. See-pärast ei ole edasises uurimistöös tähtis mitte ainult fikseerida teeninduse kui rahvamajandusharu õige koht rahvamajandussüsteemis, vaid määrata kindlaks ka tema harustruktuur.

Käesolevas artiklis on püütud esitada ainult põhimõttelised alused teeninduse üldise koha määramiseks sotsialistliku rahvamajanduse struktuuris, millest lähtudes tuleb edaspidi teeninduse ning teiste rahvamajandusharude omavaheliste seoste uurimise teel täpsustada teeninduse koht teenindamissfääris. Teeninduse asend rahvamajanduse liigenduse hierarhilises süsteemis ning suhetes tootliku ja mittetootliku tööga on üldistatud kujul esitatud skeemil.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Majanduse Instituut*

Toimetusse saabunud
24. V 1972

P. РИСТЛААН

БЫТОВОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ И ЕГО МЕСТО В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМ НАРОДНОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Резюме

На основе анализа категорий «быт» и «услуга» автор определяет бытовые услуги как созданные в процессе общественного воспроизводства потребительные стоимости в материальной или нематериальной форме, удовлетворяющие индивидуальные материальные бытовые потребности людей путем замены домашнего самообслуживания и доставляемые населению в порядке индивидуальных заказов за счет личных доходов. Бытовые услуги производятся и реализуются в относительно самостоятельной сфере общественного труда — в сфере обслуживания.

По мнению автора, бытовое обслуживание — это самостоятельная отрасль социалистического народного хозяйства (а не только одна из составных частей сферы обслуживания), ибо ему объективно присущи все характерные черты отрасли: существование большого числа экономически обособленных самостоятельных предприятий; специфичность производимого продукта — бытовые услуги; постоянство экономических связей с другими отраслями народного хозяйства (особо выделяется в народнохозяйственном плане).

В статье анализируется действующая в настоящее время классификация отраслей народного хозяйства СССР по сфере обслуживания и обращается внимание на определенные методологические недостатки, вследствие которых классификация не является исчерпывающим отражением объективной экономической действительности.

Автор предлагает некоторые уточнения классификации отраслей народного хозяйства СССР по сфере обслуживания, в которых бытовое обслуживание представлено как самостоятельная отрасль.

В заключение рассматривается внутренняя структура бытового обслуживания. На основе определения функциональных особенностей его подотраслей и сравнения их с функциональными особенностями соответствующих подотраслей в промышленности разработана новая схема разграничения подотраслей во внутренней структуре бытового обслуживания.

*Институт экономики
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
24/V 1972

R. RISTLAAN

EVERYDAY SERVICE INDUSTRY AND ITS PLACE IN SOCIALIST NATIONAL ECONOMY

Summary

On the basis of an analysis of the categories "mode of life" and "service" the author defines the notion "everyday service" as a special kind of use value in material or immaterial form produced to satisfy the individual everyday material needs of the people by

replacing domestic self-services with public services, for which people pay out of their personal incomes.

The everyday services are produced in a relatively self-dependent sector of social reproduction — in the general sphere of services.

According to the author's opinion, everyday service industry represents an independent branch of socialist national economy (and not merely a component part of the general sphere of services), since it objectively possesses all the typical features required: the existence of a great number of special, economically independent enterprises — public service centres; the specific nature of the final product — everyday services; the constant nature of economic ties with other branches of national economy (being attributed a special place in the national economic planning).

Further, the author analyses the existent classification of the branches of national economy of the USSR (in the general sphere of services), paying special attention to definite methodological shortcomings of that classification, owing to which it does not fully reflect the objective economic reality. The author suggests some amendments of the classification (in the general sphere of services), according to which everyday service industry should be attributed the status of an independent branch of national economy.

Finally, the sectoral structure of everyday service industry is subjected to an examination. On the basis of the definition of the functional peculiarities of its subbranches and their comparison with the functional peculiarities of the corresponding branches of industry, the author proposes a new scheme of the subdivision of subbranches in the sectoral structure of everyday service industry.

Academy of Sciences of the Estonian SSR,
Institute of Economics

Received
May 24, 1972